

1600-LUVUN PROOSAN JA RUNOKIELEN POTENTIAALEJA

JOHDANNOKSI

Potentiaali on suomen verbimoduksista harvinaisin ja kuuluu lähinnä kirjoitettuun yleiskieleen¹. Se ilmaisee episteemistä mahdollisuutta ja esiintyy mm. väitteissä, joissa esitetään odotettuja mutta vahvistamattomia tietoja: *Presidentti palanee kotimaahan torstaina*. Potentiaali on ennen kaikkea uutisoinnin, politiikan ja tutkimuskielen modus. Jos potentiaalin sisältävä väite kohdistuu puhuteltavaan, lause tulkitaan kehotukseksi: *Palauttanette vastauslomakkeen ensi tilassa*. (Potentiaalista tarkemmin Penttilä 1963: 475–476; Hakulinen ja Karlsson 1979: 274; Matihaldi 1980: 50–54, 74, 87; White 1993: 210.)

Kysymyksiin potentiaali tuo epäroivän tai retorisen lisäsävyn: *Osannetko säilyttää salaisuuden?* (= Mahdatko osata säilyttää salaisuuden?), *Lieneekö sellaiseen tietoon uskosta?* (= Voikohan sellaiseen tietoon uskoa?) Penttilä (mts. 476) huomauttaa, että potentiaalilla on usein futuurinen sivumerkitys; etenkin kansanrunoudessa futuurinen aines on väliin etualalla ja modaalinen merkitys lähes olematon. Penttilä toteaa myös, että itäsuomalaiset kirjoittajat viljelevät potentiaalia muutenkin ilman havaittavaa modaalista merkitystä. Potentiaalin käyttö on suomen yleiskielessä kehittynyt puhutusta kielestä poikkeavaksi: murteissa potentiaali esiintyy yleisimmin suorissa kysymyslauseissa, kirjoitetussa yleiskielessä väitelauseissa (toteamuksissa). Vielä viime vuosisadalla sanoma-lehtien potentiaalinkäyttö on ollut lähempänä murteiden käytäntöä, mutta loitontunut sii-

¹ Artikkelini on laajennettu esitelmästä, jonka pidin Itämeren alueen vanhojen kirjakielten symposiumissa Tartossa lokakuussa 1994.

tä 1900-luvulla. Kehitys on johtanut potentiaalain funktioiden yksipuolistumiseen. (Savola 1987: 503–509.)

Vanhan kirjasuomen apuverbikonstruktiolla voi futuurin ohella olla nykymodusten merkitystehtäviä. Germaanisten kielten tapaan modus on muodostettu analyttisesti: *pitää, mahtaa, tahtoa* + infinitiivi. Tällaisten konstruktioiden tulkinta imperatiiviksi, konditionaaliksi tai potentiaaliksi on usein subjektiivista, koska apuverbit ovat polyseemisiä (Forsman Svensson 1990b). Ns. semanttinen potentiaali, arveleva väite tai kysymys, jossa episteemistä mahdollisuutta ilmaistaan esimerkiksi apuverbillä tai partikkelilla, on nykysuomessakin yleisempi kuin synteettinen, *ne*-tunnuksinen potentiaalimodus. (Modusluokituksesta ks. Matihaldi 1979 ja 1980.) Tässä kirjoituksessa käsittelem vain morfologista potentiaalia ja sivuutan arvelua ilmaiseviksi tulkittavat verbiketjut sekä verbin ja partikkelin yhdistelmät.

VARHAISEN KIRJASUOMEN POTENTIAALISTA

1600-luvun kielioppien tekijät Eskil Petraeus (1649) ja Matias Martinius (1689) eivät verbiopissaan esittele potentiaalain näköisiä muotoja, mutta kummankin adverbikatsauksessa on mukana »kysyvä adverbi» *lieneekö: Lieneko / är icke / monne icke / nunc quid* (Martinius s. 71). Runousopissa (De Prosodia) Petraeus esittelee keinoja, joilla voi tarvittaessa muunnella säkeen tavulukua. Yhtenä näytteenä synonyymisiksi katsotuista ilmauksista on »*tiedämme pro tiennem*» (s. 66), jossa loppuheittoiseen varianttiin on pujahtanut potentiaalain tunnus. On ilmeisesti ollut semanttisesti yhdentekevää, käyttääkö riimittelijä indikatiivia *tiedäm(me)* vai potentiaalia *tiennem(me)*. Kieliopin tehtäväosastossa (Resolutio Grammatica) Petraeus esittää *oppea*-verbin indikatiivin preesens- ja imperfektimuodoille *open, opin* vaihtoehtoiset asut *oppenen, oppenin* (s. 84). Petraeus työtovereineen (esipuheen mukaan aiemmat komiteakollegat G. Favorinus ja M. Stodius avustivat kieliopin laadinnassa) lienee muistellut Raamatun *ne*-tunnuksisia muotoja mutta tulkinnut sellaiset indikatiiveiksi. Hämmäläissyntyinen Martinius (oman runonsa mukaan Viipurin lukion opettaja vuodesta 1688; kielioppi s. 115) ehkä vierasti Petraeuksen outoja potentiaaleja, koska hän on jättänyt ne toistamatta (mts. 118, 139).

Morfologinen potentiaali on ylipäänsä harvinainen vanhassa kirjasuomessa. Sen käyttö on nykyäänkin länsimurteissa vähäistä, eräillä alueilla jopa olematonta (tarkemmin Uusisalmi 1964, Forsberg 1993, Ikola 1994, Savola 1987), ja kirjakieleen moduksen toivat vasta 1800-luvun uudistustoimet (ks. esim. Pulkkinen 1972: 42). Ensimmäisen Raamatun potentiaaleja on tutkinut Ikola (1994). Moni Raamatun potentiaali juontaa juurensa Agricolan kielestä; hän käytti potentiaaleja sekä enemmän että vivahteikkaammin kuin 1600-lukulaiset (ks. Forsman Svensson 1989: 79–80). Esittelenkin 1600-luvun tutkimuksen taustaksi Agricolan potentiaaleja, koska ne ovat tarjonneet malleja seuraajille. Agricolan potentiaalinkäytön syvempi tarkastelu jääköön hänen kieleensä (tai 1500-luvun kieleen) erikoistuneiden tehtäväksi. Runokieltä käsittelevässä luvussa otan esille varhaisten virsikirjojen potentiaalit.

Jäljittäessäni Index Agricolaensiksen avulla mahdollisia potentiaaleja Agricolan teokista löysin noin 80 tapausia; Ikola (1994: 28) esittää kirjoituksessaan Agricolalta 72 potentiaaliesimerkkiä. Runsas kolmannes potentiaaleista on *lie*-vartaloisia: (*lienen, lienee,*

▷

ei liene, lienevät + mahdollinen *kO*-liite); *ol*-vartaloisia-esiintymiä² on toistakymmentä: *Olleco, Ei olle, Ollenco ~ Ollengo, Ollecos* (= olletko sinä), *Ollemaco* jne. Perfektimuotoja löytyi muutama (esim. *Lienekö iocu – – toonut, Lienengo mine sen tehnyt*). Valtaosa Agricolan potentiaaleista esiintyy kysymyslauseissa, ja *kO*-liitteisiä asuja onkin yli 60 %: *ilmoittaneko, Kijittenekö, Langeneco, Leutenekö, Mennekö, Puhunengo, Puuttuneko, Soittaneko, Syndynekö, Tappaneko, tehnekö, Tieteneuetkö, Tulleco, Woineco*. Liitteettömissä yksikön 3. persoonan esiintymissä on joskus *pi*-päätte, ei tosin *lie*-vartalon yhteydessä: *iänepi, cadhonepi, coollepi, ollepi, mitanne, puhune, seisona, tapactune, tulle, tundene*. Puolet niistä potentiaaleista, joiden kontekstina ei ole suora tai epäsuora kysymys, esiintyy erilaisissa konjunktiolauseissa (ks. Ikola 1994: esimerkit 63, 68, 78, 86–88). Käyttö muistuttaa murteissa tavattavaa. Joissakin tapauksissa Agricola näyttäisi käyttäneen potentiaalia väitelauseissa (Ikolan esimerkit 64, 67, 76, 77, 79, 84, 85). Näistä kaksi viimeistä esimerkkiä ovat runoista, ja potentiaalimuoto on riimiparikkina. Muut viisi ovat raamatuntekstiä, ja vuoden 1642 Raamatusta nämä potentiaalinen näköiset muodot ovat saaneet selvän indikatiiviasun. Ortografia saattaa selittää osan Agricolan »potentiaaleista» (esim. II s. 100 *em mine – – pahenne*; II s. 152 *Caiki te pahannet*).

Agricolan suomentamista raamatunkohdista osa on säilyttänyt potentiaalinsa nykypäivään; toisaalta vastineena on usein indikatiivi ja mahdollisesti lisänä jokin partikkeli (*ehkä, kai, kaiketi, oikein, sitten, -hAn, -kAAAn* jne.). Tarkastin valtaosan Agricolan raamatuntekstien potentiaaleista Vulgatasta, Lutherin saksannoksesta (1545) sekä ns. Kustaa Vaasan Raamatusta (1541). Vulgatassa Agricolan potentiaalimuotoja vastaa usein indikatiivin preesens, harvemmin futuuri ja vielä harvemmin konjunktiivi. Vertailun perusteella näyttäisi siltä, että potentiaalia on käytetty ruotsalaisen ja saksalaisen tekstin apuverbien ja adverbien samoin kuin saksan konjunktiivin vastineena (ruotsissa apuverbit *kan, mån(ne), skola, varda* ja adverbbit *ock, icke*, saksassa lähinnä *werden* ja *auch*). Runoissaan Agricola viljelee potentiaaleja *lienee, lienevät*, joten ne ainakin kuuluivat hänen idiolektiinsa (Kiurun huomio; ks. alaviitettä 2). Olivatko Viipurin kouluvuodet yhtenä syynä siihen, että kääntäjä Agricola viljeli potentiaalia siinä, missä moni seuraaja suosi apuverbikonstruktiota? Ikolakin (1994: 32) on taipuvainen liittämään suhteellisen runsaan potentiaalinkäytön Agricolan kielen itämurteisiin piirteisiin. Toisaalta myös Maskun Hemmingin virrensäkeet vilisevät potentiaaleja (ks. lukua runokielestä), mutta virsien runokielestä ei voi rinnastaa Agricolan proosateksteihin.

Ikola (1994) esittelee artikkelissaan kaikki vuoden 1642 Raamatusta löytämänsä potentiaalitapaukset, yhteensä 60 (mts. 20–24). Esiintymistä 40 periytyy Agricolalta, joten vain 20 potentiaalimuotoa on syntynyt ilman esikuvaa. Näistä kahdella kolmanneksella on vuoden 1618 ruotsalaisessa Raamatusta vastineenaan apuverbi-ilmaus, joka on voinut aiheuttaa potentiaalinen valinnan. Ikola toteaa Raamatun potentiaalisten esiintyvän yhtä poikkeusta lukuun ottamatta (potentiaali tällöin ehtolauseessa) suorissa tai epäsuorissa kysymyksissä, joihin ei yleensä odoteta vastausta; potentiaali osoittaa vain puhujan epä-tietoisuutta (mts. 25).

² Kiuru on kiinnittänyt huomiota siihen, että evankeliumeissa on runsaahkosti *olle*-potentiaaleja ja niukasti muita; tämä on Kiurun mukaan evankeliumien tyypillisesti lounaismurteinen piirre. Agricolan UT:n alku- ja loppuosan eroihin on kiinnitetty huomiota eri yhteyksissä. Kiurun huomiot Agricolan potentiaalista ovat peräisin julkaisemattomasta esitelmästä (1991), jonka tekijä on ystävällisesti luovuttanut käyttööni. — Ikola (1994: 28) on paikantanut 10 *olle*-potentiaalia evankeliumeihin ja yhden 1. Korinttolaiskirjeeseen.

POTENTIAALI 1600-LUVUN PROOSASSA

1600-luvun saarnakirjallisuudessa potentiaali on erittäin harvinainen. Vertailun vuoksi esitän potentiaalien määrän kolmesta eri aineistosta: Agricolan teoksissa (426 997 sanetta) n. 80, 1600-luvun jälkipuoliskon saarnoissa (185 000 sanetta) n. 20 ja ns. Oulun korpuksessa (429 301 sanetta) 277 (ks. Matihaldi 1980: 51). Luvut havainnollistuvat, kun lasketaan potentiaalien määrä 10 000:ta sanetta kohti (30–40 sivua). Tämänpituisen tekstikatkelmaan potentiaaleja mahtuu Oulun korpuksessa 6,5, Agricolan teoksissa 2 ja 1600-luvun saarnoissa 1. Potentiaalini esiintymistaajuuteen vaikuttaa luonnollisesti tekstilaji, mutta mahdollisesti myös kirjoittajan kotipaikka ja murretausta (näistä tuonnempana).

Saarna-aineistoni käsittää kahdentoista kirjoittajan tuotannon (painettu v. 1644–98): G. Andreae, P. Bång, J. Favorinus, J. Flachsenius, N. Hammar, A. Ikalensis, A. Kexlerus, J. Kolckenius, Laur. Petri, K. Procopaeus, T. Rajalenius, J. Thuronius. Saarnat on alun perin kirjoitettu suomeksi, joten mahdolliset potentiaalit eivät ole ainakaan suoria käännöksiä vieraiden kielten apuverbikonstruktioista. (Vieraiden mallien välillisestä vaikutuksesta suomeksi kirjoittaviin ks. Forsman Svensson 1990a: 27–28.) Saarnakirjallisuuden lisäksi olen käynyt läpi kahta normaalisaarnaava vastaavan katkelman G. Tammelinuksen käännöksestä Pyhät tutkistelemuxet (1688) sekä H. Florinuksen Confessio fidein (1693) ja A. Pacchaleniuksen Cantio cygnean (1667) suomennokset. Nämä tekstit ovat uskonnollista kirjallisuutta. Maallista proosaa edustavat Formulae puerilium colloquiorum (1644), joukko asetusten suomennoksia (v. 1638–99) ja Erasmus Rotterdamilaisen Libellus aureus -teoksen suomennos Cullainen Kiria (1670). Potentiaalimuotoja ei löytynyt Bångin, Flachseniuksen eikä Thuroniuksen saarnoista, ei myöskään Tammelinuksen ja Florinuksen suomennoksista, asetusteksteistä, Formulae puerilium colloquiorum -dialogeista eikä Cullaisesta Kiriasta.

Ainakin yhden esiintymän verran potentiaalia käytti kirjoitelmissaan yhdeksän saarnakirjailijaa. Saarnojen potentiaaleista kaksi kolmannelta on *lienen*, *lienet*, *lienee* -esiintymiä (1a–e), mukana pari *olle*-potentiaalia (2a, b). Tapaukset ovat yleensä peräisin saarnojen virsisitaateista, siis runomuotoisesta tekstistä, jossa *liene*-potentiaalien riimiparikina on usein *tiene*-vartalo (3a, b). Näiden lähes leksikaalistuneiden esiintymien lisäksi löytyi parin muun verbin kysymysliitteinen potentiaali (4a, b); lauseet ovat raamatunsitaatteja ja potentiaalit juontuvat jo Agricolasta. Oheisten tekstinäytteiden jäljessä olen maininnut, kenellä muulla kirjoittajalla esiintyy sama sitaatti; olen myös ilmoittanut mahdollisen lähteen (esim. virsikirja tai vuoden 1642 Raamatun jae). Laurentius Petrin virsisitaatteja on tutkinut Kiuru (1987: 12–33), ja hän on jäljittänyt näytteiden 1c ja 3a lähteet.

(1)

- a. L. Petri 1649 Fb: JVmal armahtacon kuin minulla on heicko usco, ia toisians erinomaisest kiusauxen ajalla ?aiwangin heicko, tiedä[?t] JVmal cuinga sit silloin *liene*? (Teksti on paikoin epäselvä, siksi kysymysmerkit.)
- b. Hammar 1683 B4b: HERra catzos, jos minä pahalla Tiellä *lienen*, nijn saata minua ijancaickiselle Tielle (L. Petri 1644b B4a = R 1642 Ps. 139: 24; Agricola III s. 422)

▷

- c. L. Petri 1649 Db: Keng catu ajallans autuas *liene* (= Hemminki 1605 ja Man 1646: 133. Ks. Kiuru 1987: 20)
- d. Andreae 1654 Cb: mutta cussa mun Weliäni Habel *Liene*, hänest en minä miten tiedä
- e. Favorinus 1665 B3a: Kyl työtä, murhet mailmas *liene*, weisa Jumalan Seuracunda (= Man 1646: 353)

(2)

- a. Andreae 1654 Ca: En minä teidä [!], *ollengo* minä mun Weliäni Wartia? (Vrt. R 1642 1 Moos. 4: 9 *olengo* minä weljeni wartia?)
- b. L. Petri 1670 B4a: Sathanas on siinä kiwus sinua auttawanans -- waan sillä tilalla -- saatta sinun epäuscon epäilemän Jumalan armost ja awust, ja nijn jo *ollet* cadotuxen Tiellä

(3)

- a. L. Petri 1670 C3b: O cuingan olen iloinen, ett Pyhä poica Jesuinen Mull tawara tiettäwä *liene*. Hän minun wie wisist wimein, Paradisin ilon ilmei, Täst paucutta käsiän *tienen*. (Kolckenius 1698 C4a, Procopaeus 1690: 38 = Hemminki 1605. Ks. Kiuru 1987: 23)
- b. Kexlerus 1680 D3b: *En* custan tääld apuu *tiene* / Sinä aino apuun *lienet* (Pacchalenius 1667 A5b = Man 1646: 380)

(4)

- a. Ikalensis 1659: 113: Cosca Ihmisen poica tule *löytänekö* hän vsco maan pääldä (= R 1642 Luuk. 18: 8; Agricola II s. 221: *leutenekö*)
- b. Favorinus 1665 A3b: *Mennekö* lindu paulaan maanpäällä, cusa ey pyytäjätä ole? (= R 1642 Aamos 3: 5; Agricola III s. 646: *Langeneko*)

Niissä harvoissa tapauksissa, joissa potentiaalimuoto ei selity suorasta lainauksesta, kyseessä on lounaismurteiden tuntema *olle-* tai *liene-*potentiaali (vrt. Uusisalmi 1964: 26). Kumpakin oli Agricolan teoksissa ja Raamatussa, ja »adverbin» *lieneekö* mainitsivat jo varhaisimmat kieliopit. Ristiinan kirkkoherra Georgius Andreae näyttäisi raamatunsitaatissaan (2a) vaihtaneen alkuperäisen indikatiivin potentiaaliin (*olenko* → *ollenko*), sikäli kuin kyseessä ei ole ortografinen tai painovirhe. Toisaalta Andreaella on myös omaehtoinen potentiaali *lienee* (1d), joten asun *ollengo* voinee tulkita potentiaaliksi. Vaikka *olle-*potentiaali onkin etupäässä lounaismurteinen, sen täytyi olla jokaiselle kirkonmiehelle tuttu Raamatusta (vrt. R 1642 Mark. 14: 19 *Ja he -- rupeisit idzecukin sanoman: ollengo minä? Ja toinen: ollengo minä?*). Kummassakin Andreaen lauseessa potentiaalia on käytetty kysymyslauseessa (vrt. Agricola ja ensimmäinen Raamattu) ja esiintymät ovat luontevia. Saarnakirjallisuuden potentiaaleista voi tiivistäen todeta, että ne ovat yleensä lainatavaa ja että vain yleisimmät fraasit (*lienee, ollee*) esiintyvät muussa kontekstissa kuin sitaateissa. Ikola (1994: 25) toteaa tutkimuksessaan, että vuoden 1642 Raamatun potentiaaliesiintymät ovat kaikki repliikeissä. Saarnateksteissä ei replikoinnilla juuri ole sijaa, mikä tietenkin on yhtenä syynä potentiaalien vähäisyyteen.

Saarnateksteihin rinnastuvasta A. Pacchaleniuksen 200-sivuisesta Cantio cygneasta löytyi lähes yhtä monta potentiaalia kuin saarnakirjailijoilta yhteensä. Esiintymät ovat kuitenkin paria poikkeusta (näyte 5) lukuun ottamatta peräisin virsisitaateista tai ainakin runomuotoisesta tekstistä (teoksen virsisitaateista seuraavassa luvussa). Pacchaleniuksen proosatekstistä löytyneet potentiaalit ovat kumpikin kysymyslauseissa, samassa kontekstissa, jossa niin Agricolan kielen kuin nykymurteiden potentiaalit normaalisti esiintyvät. (Mainittakoon, että Pacchalenius oli syntyään satakuntalainen mutta joutui toimimaan eri puolilla Suomea, mm. Pohjanmaalla.)

(5)

Pacchalenius 1667 D5a: *Mahtaneco* jongun waiwa ia suru olla nijn cuin minun? *Eikö* hän oikein *mahtane* sen pyhän Jeremian cansa – – walitta.

RUNOKIELEN JA SANANLASKUJEN POTENTIAALEJA

Edellisessä luvussa tuli esille tapauksia, joissa saarnakirjailijat olivat käyttäneet tekstissään virsisitaatteja. Suuri osa saarnojen potentiaaleista olikin peräisin runomuotoisesta tekstistä. Proosateosten lisäksi olen käynyt läpi valikoiman tilapä- ja muuta runoutta samoin kuin Florinuksen sananlaskukokoelman (1702). Lähteitä jäljittäessäni tarkastin myös Jaakko Finnon (1583) ja Hemminki Maskulaisen (ks. Manuale 1646) virsikirjat.

Saarnakirjailijoista Laurentius Petri, T. Rajalenius ja K. Procopaeus käyttivät potentiaalia omissakin runotuotteissaan. Laurentiuksella on riimikronikassaan (1658) kysymysliitteiseksi tulkitsemäni *olleek*-tapaus (6a), Rajaleniuksella Cantio cygnean onnittelurunossa *lienee* (6b). Procopaeus, jolla muutoin on vain pari »sitaattipotentiaalia», on sijoittanut toistakymmentä potentiaalimuotoa piispa Gezeliuksen laajaan elämäkertarunoon (painettu Procopaeuksen pitämän ruumissaarnan loppuun). Runossa potentiaaleja on tarvittu kahdeksantavuisten säkeiden sommitteluun, eikä potentiaalilla useimmissa tapauksissa ole muuta kuin indikaatiivin funktio (7). Lisätavujen tarve näkyy myös yksikön 3. persoonan *pi*-päätteistä.

(6)

- a. L. Petri 1658: Hollandikin hoila wedel / *Ollek* wara mennä merell
- b. Rajalenius 1667: Esimerkix aina heille / Tämä kirja *liene* kyllä

(7)

Procopaeus 1690 G3b: Rijgasa *riendänepi* / Mestar Pietarin Majasa / Gutheimin hywän cotona

H2a: Ennen muita *etzinepi* / Rijkkin Hallitus halapi / Wiroin Maata wirwotansa / cohendansa Cunniahan.

H2b: Saapi Rijgahan Sykysyn / Marras Cuusa *culkenepi*.

H4a: Armon aina kijtettävän / Wielä Työsä *tundenepi* /

J3a: Jotca [lapset] culkeisa Kylisä, / Omiansa etziesä / Juoxit wastahan ilolla / Tygö Polwen *tungenewat*.

▷

J3b: Että cuulla Cuolemasta / Joca Juoxun *estänepi* / hyvän Halun häm-
mendäpi.
J4a: Cosca Kiwut *tundenepi* / Kiwitaudin caldaisimmat /
J4a: Että Amulla peräti / Woima poies *waipunepi* / Tusca itzensä enänsi /
Lisändypi Päiwän päälle /

Runotuotteissa potentiaalın käyttöön on selvästi vaikuttanut sekä riimin tarve että rytmin (sopivan tavumäärän) tavoittelu. Virsisitaateissa ja niitä mukailevissa tilapäärunoissa tois-
tuvat samat potentiaaliriimit *lienee*, *tiennee* ja *vienee*, joilla on myös kömpelömpiä parik-
keja, kuten *pienee* ~ *pienet*, *riennä* ym. Suosituin riimipari on *lienee* – *tiennee* eri versioi-
neen (8); ks. myös esimerkkiä 3. Lähes yhtä yleinen on pari *lienee* – *vienee* (9a, b), jonka
variantti esiintyy jo Jaakko Finnolla. Tämä on virsiä riimitellessään käyttänyt *vienee*-po-
tentiaalia jopa imperatiivina (samoin riimin vuoksi *liene* pro *lienet*): *Älä meist pois erka-*
ne / Waan tygöm nopiast rienä / Rauhas meit edhes wiene / Sinäp tie totinen liene / En-
gelis ioucom pane (Finno s. 85). Säkeet löytyvät vuoden 1646 Manualesta, jossa myös
tekstinäytteen 1b psalmisitaatti esiintyy seuraavanlaisena: *Jos tien pahan päällä lienen /*
Sinä autuun tiellä mua wiene (s. 125). Lisää imperatiiveja Manualesta: *cuoleman kiwuis*
auxen riennä / sijt iloon wiene / Armos silloin sinä minull suone (s. 394). Harvemmin *lienee*-
tai *vienee*-potentiaaliin on yhdistetty muu riimiparikki (9c, d) tai parina on esim. *ollee* –
kuollee (9e).

(8)

- a. Pacchalenius 1667 A7b: *Sill cuk' o Jumal se liene / Cuin synnistäns puhtax*
tienne (sama s. P3b = Man 1671³)
F3b: *Emme turwa toista tienne, Jumal sinäp meill turwa liennet* (= Man
1646: 90)
O5b: *Joca paicas löyttän se cuolema julma / Cuin hengen pois otta / cosk*
tahto nijn Jumal' / Eip' yxikän händ' pois yrittä tienne / Tuhanen polcu hänen
*tyköns lienne*⁴.
O8a: *Mun luun' Jumal' nijn warjele / Ettei yhtän huckan tule / Cuin mun*
Ruumisani liene / Suurt' taick piene / Herrap' ne caick luke tienne. (= WK
1701, 383: 15. Ks. viitettä 4.)
- b. Langius 1697: *Sisaren pienet, Welien lienetk? / Sitä en tienne / Nijn juur*

³ Kurvinen (1941: 74) toteaa väitöskirjassaan: »Jo vuoden 1671 Manualessa oli ehtoovirsi *AUring' idzens nyt*
pois sulke, joka on suomennettu määriläisen papin Caspar Stolzagiuksen virren – – ruotsinnoksesta.» Kur-
vinen ei sano mitään suomentajasta. Silti koko virsi on painettu Pacchaleniuksen Cantio cygnea -suomennok-
sen (1667) loppuun nimellä »Yxi caunis ia suloinen Ehto-Wirsi»; sivun A7b säkeet (*Sill cuk' o Jumal* – –)
aloittavat virren 5. säkeistön. Kyseistä virttä ei ole Cantio cygnean ruotsinkielisessä lähtötekstissä, eikä sitä
ollut Pacchaleniuksen käännöksen ilmestyessä vielä suomalaisessa virsikirjassakaan. Pacchaleniuksella on
siis täytynyt olla käytössään virren varhaisempi erillispainate. Jo 1685 ehtoovirsi sai uuden asun (= WK 1701
n:o 368 *AUringo nyt on laskenut*; ks. Kurvinen mts. 74, 90).

⁴ Cantio cygnean sivun O5b säkeet ovat käännöstä H. Carsteniuksen ruotsinkielisestä alkutekstistä (1656), mutta
säkeet puuttuvat vanhasta ruotsalaisesta ja suomalaisesta virsikirjasta. Sekä lähtötekstissä että suomennok-
sessa kyseisiä säkeitä edeltää niitä vastaava latinainen katkelma. Latinankielisen tekstin edellä on sitaatti WK
1701:n virrestä 383 (= 584 uudessa suomalaisessa ja 384 vanhassa ruotsalaisessa virsikirjassa), ja samasta
virrestä on peräisin myös seuraava tekstinäyte, sivun O8a sitaatti. Virsi on saksalaisen Joh. Leonin 1500-lu-
vun lopun seipiteitä, ruotsinnettu 1614 ja suomennettu virsikirjaan 1686 (ks. Hallio 1936: 775–776; Kurvinen
1941: 101–102, 146). — Mistä Pacchalenius sai suomenkieliset säkeensä 1667? Riimittelikö hän ne itse
ruotsinnoksen pohjalta? Säkeiden sanamuoto poikkeaa melkoisesti WK 1701:n virrestä, joten kysees-
sä on eri versio.

ettes apu tarwin.

- c. Qvist 1697: Jonga Tuoni Tuonelaan / Weipä Elon paremban / Tilas tämä tuimas *liene* / Eipä Murhest mitän *tiene*

(9)

- a. Lepus 1664: Joca [kuolema] Meitä Murhel Murha / Osottaen cuinga turha / Meno Meill Mailmas *liene* / Calma Calju Caick pois *wiene!*
- b. M. K. 1690: O Cuolema jock corriawa / meit ijäisen jloon *wiene* / Cosc tald wiedän, parmoin pyhain / angarast see sit *liene*
- c. M. K. 1690: Nijn möys [!] Lapsucaisen *pienet* / Olcan lohdutajan / Isä Jumal sin' cuin *tienet* / Paras ajn autajan
- d. Pacchalenius 1667 K4b: Minun Sieluni auxi *riennä* / Aut, ahdistuxes *lienen* (= Man 1646: 83)
- e. Collinus 1611–14: Lodhut nijn caicki lopet hukas *olle* / Ia perät *coolle* (= Man 1646: 383)⁵

Tässä on syytä viitata virsikirjan (Raumannuksen Manuale Finnicum 1646) runsaaseen potentiaalikäyttöön. Manuale sisältää Hemminki Maskulaisen virret yhtä lukuun ottamatta ja vain kymmenen uutta (Kurvinen 1941: 51), joten sen potentiaalit ovat Hemmingin käsialaa. Manualessa on kolmattasataa potentiaalimuotoa, kolmannes näistä *lienee*-tapauksia (*ollee*-potentiaaleja on toistakymmentä). Hemmingin riimit ovat samantyyppisiä kuin 1600-luvun saarnojen (*lienee* – *tiennee* – *vienee* – *pienet* – *riennä*), erona melko taajaan esiintyvä *tainnee* (riimiparikkina *mainnee* 'maininnee', *saanee*, *pannee*). Toisaalta noin neljännes Hemmingin potentiaaleista on monitavuisia, 1600-luvun saarnoissa esiintymättömiä (esim. *kadottanee*, *tapahtunee*, *vihastunee* ym.). Hemmingillä on imperatiivit *viene*, *suone* (ks. näytteiden 9a ja 9b kommentteja) sekä optatiivit *pysyneös*, *kartaneos*. Myös sellaisia asuja kuin *ollenee*, *ei ollen[e]*, *vapisenee* esiintyy virsikirjassa. Ikolakin on pannut merkille Hemmingin lukuisat potentiaalit ja toteaa artikkelissaan (1994: 29) virsirunoilijan käyttävän potentiaalia »huomiota herättävän runsaasti». Ikola mainitsee lisäksi, että Hemmingin potentiaalit esiintyvät väitelauseissa, toisin kuin Agricolan tai ensimmäisen Raamatun, ja että niillä on yleensä indikatiivin funktio.

Useissa kansanrunon poljentoa tavoittelevissa runotuotteissa potentiaalin käyttö ei johdu niinkään riimistä kuin pyrkimyksestä nelipolvisen trokeesäkeen luomiseen. Näin oli jo Procopaeuksen säkeissä (esimerkki 7), ja muita esimerkkejä ovat mm. tuntemattoman kirjoittajan runo piispa Henrikistä (10a), J. Cajanuksen virsi (10b), M. Salamniuksen kalevalamittainen messiadi Ilo-Laulu (10c) sekä uuden vuosisadan alussa (1704) seipitetty hautajaisruno (10d), jonka tekijänä Melander (1928: 37) pitää oululaista Simon Forsströmiä.

⁵ Kurvinen (1941: 28) pitää v. 1665 kuolleen Collinuksen tekijyyttä epätodennäköisenä, koska virsi on viimeistään v:lta 1614. Hemminki ilmoittaa virsikirjassaan virren suomentajan nimikirjaimet (P. I. C.), ja Kurvinen arvelee näiden tarkoittavan Paulus Johannes Careliusta.

(10)

- a. S. Hendrich 1670–72: Cuin mua tawoitetahan / Taicka myös *tapettanehen*
Cussa härkä *uupunewi* / Siehen kirco tehtäköhn⁶
- b. Cajanus 1683: Eij nijn wäähä woimatoinda / Wäetöindä / Jota Surma *sääs-
tänepi*: Eij nijn wahwa wäellistä / woimallista / Joca käsis *kestänepi*.
- c. Salamnius 1690: Waan *ei tuttane* Tuvisa / Cammioihin *käskettäne*
Siellä *saanetta* sianna / Majan köyhän Matcamiehet
Julkinen Jumalan pilcka / Tämän suusta *suitzenepi*
[miksi] Eläwätä *etzinette* / Näisä cuollutten codisa
- d. Forsström 1704: Joco nyt pitkänen panepi: joco puucu *pauckunepi*
Coskas nähden nähdä *tainnet*, cuulla corwilla *cokenet*:
Lieckös pöyhkiät puheet wuoret wuotawat hopean?
Jos sun täällä *täytynepi* paljon kärsiä pahuutta / Ajallinen autuahan wedä
werraxi asunnon
(Ehkä ruumis *rauwennepi* turmelduwa turpehesa) / Sielu parmosa pyhisä
wiseröitze woiton wirtä
Sulle siellä seurawainen Palmu sunnuntai suloinen / Aicanansa *andanepi*,
palmut candawan käsisä.

Tyypillisiä »kansanrunopotentiaaleille» ovat nelitavuiset muodot, joissa on potentiaalin tunnus + *pi*-päätte. Merkille pantavaa on myös, että moni kirjoittaja on kotoisin muualta kuin lounaismurteiden alueelta. Vuosisadan vaihteessa alkoi pohjalaiskirjoittajien esiinmarssi: Salamniuksen lisäksi pohjalaisia olivat mm. paltamolaissyntyinen Cajanus, oululainen Forsström ja niin ikään Oulussa syntynyt grammatikko Pärttyli Vhael, joka tunnetaan myös tilapäisrunoilijana. Vhaelilla on kielioppinsa (1733) moduskatsauksessa jo lähes aukoton esitys potentiaalin eli subjunktiivin preesensmuodoista. Subjunktiivin preteritinä on tosin nykyinen konditionaalinen preesens, ja Vhael toteaa, että subjunktiivista saans. optatiivin lisäämällä ilmaukseen toivomusta ilmaisevan partikkelin (esim. *ojosca cuulla saisin!*). Vhaelin Modus Subjunctivus ilmaisee mahdollisuutta ja lupaa (Modum Potentialium & Permissivum): *särkenet* / *frangas* / *du må slå sönder* (mts. 77–78). Paradigmoissa (s. 90, 93) on neljän konjugaation malliverbien taivutus myös subjunktiivissa (*Säästänen, maxanen, luullen; Sanonen, särkenen, napsinen* eri persoonissa yksikössä ja monikossa). *Olla*-verbistä (Verbum Substantivum) esitetään potentiaali *lienen, lienet, lienee* jne. sekä vastaavat kieltomuodot; konsonanttivartaloisia asuja *ollen, ollet* Vhael pitää harvinaisina (murre)variantteina (s. 102). Mainitunlaisia *olle*-potentiaaleja löytyy sekä kansanrunoudesta että nykymurteista (Hakulinen ja Karlsson 1979: 245, 252; Penttilä 1963: 476; Uusisalmi 1964: 26, 29).

Verbintaivutuksen murrevaihtelua käsitellessään Vhael (mts. 100–102) leimaa potentiaalit *säästänepi, säästänepi* savolaisiksi (muodot *säästänemmä, säästänettä* ovat puolestaan savolais-pohjalaisia). Ainakin *säästänepi*-tyyppiä viljeltiin runsaasti jo 1600- ja 1700-luvun taitteen kansanrunoudesta, kuten edellä esitetyt näytteet osoittavat. Nykyäänkin juuri itämurteet ja keski- ja pohjoispohjalaiset murteet käyttävät potentiaalia suunnilleen

⁶ 1600-luvun lopulle ajoittuu myös 1852 löytynyt piispa Henrikin surmavirren käsikirjoitus Runo Laulu Sant Henderikistä. Tässäkin versiossa on potentiaaleja, mm. seuraavat: *en tottele jos mjnä tappetanehen; Cuhunga orit tauwonnewi* / *sittä Härkä pandakohon* / ja *Cuhunga Härkä tauwonewi* / *sijhen Kirko tehtäköhön*.

yhtä runsaasti kuin yleiskieli, joskin käyttö on erilaista (Ikola 1994: 31). Vanhoissa pohjalaisnäytteissä (10b–d) potentiaalimuodot esiintyvät usein sivulauseissa (etenkin relatiivi- mutta myös konjunktiolauseissa) ja muistuttavat eräitä viime vuosisadan lehtikielen potentiaalitapauksia, joiden modaalisuus on tulkinnanvarainen (ks. Savola 1987: 508). Väitelauseissa potentiaalilla on nähdäkseni puhdas indikatiivin funktio: ei *tuttane*, [ei] *käskettäne*, *saanetta*, *suitzenepi* (10 c); modaalisuuden sijasta potentiaalilla on futuurin merkitys ainakin näytteen (10 d) viimeisessä esimerkkisäkeessä (*andanepi*), mahdollisesti eräissä muissakin (vrt. Penttilä 1963: 475–476).

Kansanrunon poljennon tavoitteluun (ehkä muistiteknisistä syistä) perustunee potentiaalinen tarve myös Florinuksen toimittamissa sananlaskuissa (1702), joita oli kolmen miehen voimalla keräilty puolen vuosisadan ajan (ks. teoksen alussa olevaa lukijan puhuttelua). Esiintymiä ei ole viittä enempää (11a–d), mutta ne poikkeavat täysin saarnojen potentiaaleista; mm. *lienee*- ja *ollee*-fraasit puuttuvat. Sananlaskujen potentiaalimuodoilla näyttää myös olevan selvä indikatiivin funktio; käyttö perustuu rytmin ohella riimiin, minkä huomaa tapauksista *olkenee* (*oljeta* 'hävitä') – *kulkenee* (11c) ja *kaulaelee* – *ajettanee* (11d).

(11)

- a. Florinus 1702: Coto coira *woittane* metzä coiran hauckumas.
- b. Joca hiljain *hihtäne*, se jalot *jättäne*.
- c. Oluesa ollesani calua minulla kyllä; olu päästä *olkene*, calu cauwas *culkene*.
- d. Wahingoxi, Eli waiwaisella waimo caunis; köyhällä hywä hewoinen; sitä caicki caulaele, se cauwas *ajettane*.

LOPUKSI

Edellä on käynyt ilmi, että potentiaali on 1600-luvun proosateksteissä äärettömän harvinainen ja että sillä ei yleensä ole nykyistä funktiotaan. Puolet Agricolan potentiaaleista kulkeutui vuoden 1642 Raamattuun ja osa niistä raamatunsitaatteina saarnakirjallisuuteen. Kirjoittajien omiin ilmaisuvaihtoehtoihin kuuluivat ainakin *liene*- ja *olle*-potentiaalit, joita käytettiin itsenäisesti esim. runoissa. *Liene*-potentiaalinen fraasimaisuuteen viittaa kysymysliitteisen *lieneekö*-muodon tulkinta adverbiksi 1600-luvun kieliopissa.

Potentiaali oli näppärä apuneuvo runontekijöille niin riimin kuin rytmin kannalta. Muodon tunsivat lounaismurteisetkin tilapäisrunoilijat (esim. Laurentius Petri ja K. Procopaeus), ja potentiaaliriimejä käytti virsissään Hemminki Maskulainen ja jonkin verran myös jo Jaakko Finno. Saarnojen virsitaateissa toistuivat 1600-luvulla etenkin riimiparit *lienee* – *tiennee* ja *lienee* – *vienee*. Se, että potentiaali oli ensisijaisesti runoilijan apuneuvo ja että sen muu funktio oli toissijainen, käy ilmi jo Petraeuksen runonteko-ohjeista: rytmi ratkaisi, sopiko käyttää potentiaalia *tiennem* vai indikatiivia *tiedämme*. Tilapäisrunojen riimeissä potentiaali esiintyy usein indikatiivin parikkina: *etsinepi* – *halaapi*, *estänepi* – *hämmentäpi* (esimerkki 7). Potentiaali voi johtua jopa pyrkimyksestä äänneiden soinnutteluun, esimerkkinä vaikkapa Laurentius Petrin *Ollek* runsaasti *l*-äänteitä sisältävässä

▷

säeparissa (esimerkki 6a).

Saarnakirjailijoiden »omien» potentiaalimuotojen tulkitseminen episteemisen mahdollisuuden ilmaisimiksi on joskus mahdollista mutta subjektiivista. Eteläsavolaisen kirkonmiehen Georgius Andreaen pariin kysymykseen potentiaalin voi ajatella tuovan retorisen tai epäröivän vivahteen: (esim. 1d) *Missä veljeni Abel lienee* (= mahtaa olla) ja (2a) *Olenko minä* (= Olenko minä ehkä) *veljeni vartija?* Tässä voi olla kyse itäisestä murrepohjasta: Ristiinan kansankielen potentiaali on moduksena elävämpi kuin länsimurteiden. Samanlaiseen murre-eroon perustuu ehkä Agricolankin monipuolisempi potentiaalinkäyttö. Lauseopin arkiston perusteella potentiaalia käytetään runsaimmin ja monipuolisimmin savolais- ja kaakkoismurteissa sekä keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa. Vain näiden murteiden puhujat viljelevät potentiaalia suunnilleen yhtä ahkerasti kuin nykyinen yleiskieli. Toisaalta potentiaalin outous 1600-luvun saarnoissa ja muussakin proosassa selittyy jossakin määrin tekstilajista. Sekä Agricolan teosten että ensimmäisen Raamatun potentiaalimuodot löytyvät yleensä kysymyksistä ja siis repliikeistä; saarnoissa ei juuri ollut sijaa dialogille mahdollisia raamatunsitaatteja lukuun ottamatta.

1700-luvun puolella kalevalamittaisia runoja kirjoitettiin entistä enemmän ja yhä useampi kirjoittaja oli kotoisin Lounais-Suomen ulkopuolelta, etenkin Pohjanmaalta. Vuosisadanvaihteen kummankin puolen elänyt Ilmajoen rovasti Pärttyli Vhael selitti kieliohjeissaan potentiaalin modukseksi ja esitteli murrevariantteina mm. asut *säästänepi*, *säästänevi*. Saman ajan runoissa ja sananlaskuissa potentiaalimuotoja käytettiin milloin riimin, milloin poljennon luomiseen, mutta useissa tapauksissa käyttö on luontevaa ja muistuttaa nykyisessäkin kansankielessä tavattavaa (esimerkki 10). Moni tilapäisrunoilija käytti säkeissään potentiaaleja kansanrunouden tapaan, mutta kesti toistasataa vuotta, ennen kuin Itä-Suomen ja Pohjanmaan kansankielen tuntema modus yleistyi kirjasuomeen epävarmuuden ilmaisimeksi.

LÄHTEET

- AGRICOLA, MIKAEL = Mikael Agricolan Teokset I–III. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1931.
ANDREAE, GEORGIUS 1654: Christilinen Rwmis-Sarna. Turusa. Pipping 73.
Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft, Deudsch, auff's new zugericht. Wittenberg 1545.
Näköispainos Biblia Germanica 1545 (D. Martin Luther). Stuttgart 1967.
Biblia Sacra Vulgatae editionis. Printed in Italy 1959.
Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi. Stockholmis 1642. Näköispainos. WSOY, Porvoo 1971.
Biblia: Thet är all Then Helgha Scriffit på Swensko. Uppsala 1540–1541. Facsimileuupplaga. Malmö 1960.
CAJANUS, JUHANA 1683: Yxi Hengellinen Weisu. – Polameri 1980.
COLLINUS, PAULUS JOHANNIS 1611–1614: OTa pois Jumal, päldäm julma vihas. – Polameri 1980. (Ks. alaviitettä 5.)
FAVORINUS, JOHANNES 1665: Christilinen Ruumin Saarna. Abo. Pipping 124.
FINNO, JAAKKO 1583 = Jaakko Finnon virsikirja. Näköispainos ensimmäisestä suomalaisesta virsikirjasta sekä uudelleen ladottu laitos alkuperäisestä tekstistä ja sitä täy-

- dentävistä käsikirjoituksista. Toim. Pentti Lempiäinen. SKST 463. SKS, Mänttä 1988.
- FLORINUS, HENRIK 1702 = Sananlaskut. Näköispainos vuonna 1702 ilmestyneestä sananlaskukokoelmasta Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset, Sananlascut. Jälkisanat Matti Kuusi. SKST 459. SKS, Helsinki 1987.
- FORSBERG, HANNELE 1993: Suomen murteiden potentiaali. Morfologista, syntaktista ja semanttis-pragmaattista tarkastelua. Lisensiaatintyö. Joensuun yliopisto.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1989: Vanhinta kirjasuomea 3. 1500- ja 1600-luvun äänne- ja muoto-oppia. Umeå universitet. Umeå.
- 1990a: Vanhan kirjasuomen teonnimistä ja teonnimirakenteista. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 5. Umeå.
- 1990b: Vanhinta kirjasuomea 4. 1600-luvun lauseoppia. Käsikirjoite. Institutionen för finska, Umeå universitet.
- FORSSTRÖM, SIMON 1704: Runo Claus Jenderjanin hautajaisiin. – Melander 1928 (XVI).
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. SKS, Helsinki.
- HALLIO, KUSTAA 1936: Suomalaisen virsikirjan virret. SKST 203. Helsinki.
- HAMMAR, NICOLAUS 1683: Esicoisten Edustos Osa. Turusa. Pipping 227.
- IKALENSIS, ABRAHAM 1659: Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehem, Kärsimisen Historia. Aboae. Pipping 97.
- IKOLA, OSMO 1994: Potentiaali ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa ja vähän muualakin. – Sananjalka 36 s. 19–35.
- Index Agricolaensis 1980. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki.
- KEXLERUS, ANDREAS 1680: Christelinen Ruumis Saarna. Turusa. Pipping 204.
- KIURU, SILVA 1987: Laurentius Petri Aboicuksen saarnojen virsisitaatit. – Virittäjä 91 s. 12–33.
- KOLCKENIUS, JOSEPHUS 1698: Synnyttäjän – – Lohdutus Elämäsä ja Cuolemasa. Turusa. Pipping 339.
- KURVINEN, ONNI 1941: Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalaisen virsikirjan synty ja sisälllys. Oy Länsi-Suomen Kirjapaino, Rauma.
- LANGIUS, GABRIEL 1697: Ks. Qvist, Erich 1697.
- LEPUS, GABRIEL 1664: Rhythmi Finnonici (Thure Sparren hautajaisruno). – Melander 1928. (IV).
- Manuale 1646 = RAUMANNUS, JONAS M. (toim.), Manuale Finnonicum, Se on: Muutamat tarwittawat ia aina käsillä pidettäwät Suomenkieliset Kirjat. Suomen Kielinen Wirsi Kirja. Turusa. Pipping 55.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: Hodegus Finnicus. Holmiae. Näköispainos. SKS. WSOY, Porvoo 1968.
- MATIHALDI, HILKKA 1979: Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu.
- 1980: Nykysuomen modukset II. Kvantitatiivinen analyysi. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 20. Oulu.
- MELANDER, TOINI 1928: Suomalaista Tilapäärinoutta Ruotsin wallan ajalta. Julkaissut ja johdannolla warustanut Toini Melander. SKST 176. SKS, Helsinki.

- M. K. 1690 = Muiston Kunniax. – Melander 1928 (XIIIa, b).
- PACCHALENIUS, ANDREAS 1667: Cantio Cygnea Domini nostri, Jesu Christi, Se on: Meidän Herran Jesuxen Christuxen wijmeisest puhest, Ristin päälle rippuesa. Turusa. Pipping 137.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. WSOY, Porvoo.
- PETRAEUS, AESCHILLUS 1649: Linguae Finnicae Brevis Institutio. Aboae. Pipping 62. Näköispainos. SKS. WSOY, Porvoo 1968.
- PETRI, LAURENTIUS 1649: Yxi Christillinen Saarna Kymmenest Neidzest. Turusa. Pipping 63.
- 1658: synopsis Chronologiae Finnonicae, Rhythmica Eli Ajan Tieto, Suomenmaan menoist ja vscost – – . Turusa. Pipping 93.
- 1670: Christillinen Saarna Engeleistä. Turusa. Pipping 153.
- Pipping = PIPPING, FREDR. WILH.: Luettelo Suomeksi präntätyistä kirjoista. SKST 20. Helsingissä 1856–1857. Jäljennöspainos. WSOY, Porvoo 1967.
- POLAMERI, VEIKKO 1980: Runojen kirja. Neljä vuosisataa suomalaista runoutta. Toim. Veikko Polameri. Otava, Helsinki.
- PROCOPEAEUS, CHRISTIANUS P. 1690: Uscollinen ja hywä Jumalan Huonen Haldia. Turusa. Pipping 286.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: Nykysuomen kehitys. Tietolipas 72. SKS, Helsinki.
- QVIST, ERICH 1697: Walitettawa Caipaus, Sen muinen Cunniallisen ja Hywinoppenen Herran, Her MATTHIAS LANGIUXEN Hywin Ansainen Kircko-Herran Eurasa Täldä Lähdenön tähden. Pipping 335. (Qvistin runo on julkaisun kolmesta runosta ensimmäinen.)
- RAJALENIUS, THOMAS 1667: Hywän suowa suomalainen (onnitteluruno), Ad magnum Finlandiae Ducatum Nec non Tavastiae Savolaxiaeque Plebem. – Pacchalenius 1667.
- Runo Laulu Sant Henderjkistä Ensimmäisestä Tuurun pispasta – – ja sitten Cuningahasta Ruotzisa ErikiRijdarista. vuonna. 1150. SKS:n kansanrunousarkiston vanhin käsikirjoitus. Näköispainos. Toim. Urpo Vento. SKS, Helsinki 1967.
- SALAMNIUS, MATTHIAS 1690: Ilo-Laulu Jesuxesta. Turusa. Pipping 288.
- SAVOLA, TEA 1987: Neljän merkkivuoden mahtotapa. Potentiaalini käyttöä neljän vuosikymmenen välein: Suometar 1847, Uusi Suometar 1887, Uusi Suomi 1927 ja 1967. – Virittäjä 91 s. 503–513.
- S. Hendrich 1670–1672 = Runoi Wijsa om S. Hendrich. Tuntemattoman runo E. Palmkjöldille. – Polameri 1980.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- UUSISALMI, RAIIJA 1964: Potentiaali suomen kieliopissa, suomen murteissa ja lähisukukieliissä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VHAEL, BARTHOLDUS G. 1733: Grammatica Fennica. Aboae. Pipping 550. Näköispainos. SKS. WSOY, Porvoo 1968.
- WHITE, LEILA 1993: Suomen kielioppia ulkomaalaisille. Finn Lectura, Helsinki.
- WK 1701 = Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja. Turusa 1701. Pipping 357.

POTENTIALS IN 17TH CENTURY PROSE AND VERSE

The potential mood is the rarest of the morphological moods in Finnish, and it occurs mostly in the written language. It expresses epistemic possibility, and is common in text-types containing probabilistic claims such as news texts and politics. The potential is also frequent in eastern dialects and some Ostrobothnian dialects; in western dialects it is generally very rare. It may therefore be assumed that it is also rare in old written texts based on western dialects.

The article examines the frequency and functions of the potential in written Finnish sermons from the second half of the 17th century, and compares its usage there with descriptions in early grammars, and with other old literature, both prose and poetry. The 17th-century grammars (Petraeus and Martinius) described the potential form *lieneekö* (potential of the verb *olla* 'be', 3rd s. present, plus interrogative suffix) as a »questioning adverb»; in his poetics Petraeus also mentions the form *tiennem* as a synonym of the indicative *tiedämme* 'we know'. A third grammarian, Vhael, gave a full inflection of the potential present, and also pointed out some dialectal variants (such as *ollen* for *lienem*).

The earlier comparative material comprised (prose) the works of Agricola and the 1642 Bible, and (poetry) the hymns of Jaakko Finno and Hemminki Maskulainen. Later material included various 17th-century translations, the first collection of proverbs (1702), and a number of occasional poems from the end of the 17th century and the beginning of the 18th.

Occurrences of the potential were only found in some of the texts. In the 17th-century sermons there were about 20 instances, and in Agricola about 80. The first Bible translation has 60 instances, of which 40 are from Agricola. Of the few potentials in the sermons, most are in citations from the Bible or from hymns; the examples with more independent status are phrases with *lienee*, *ollee*, familiar from south-western dialects. Potentials in the other prose texts were also in hymn citations, originating mostly from Hemminki Maskulainen's hymnal. Hemminki's lines abound with potentials, but they usually have a purely indicative function and are motivated by rhyme or rhythm.

The needs of rhyme or rhythm also explain the use of the potential in other verse texts of the period, e.g. in the occasional poems. Among the most favoured rhymes are *lienee – tienee* and *lienee – vienee*, which are

▷

already found in Finno. Poets who sought a folk-poetry rhythm (J. Cajanus, M. Salamnius and others) used the potential in order to create a trochaic tetrameter: e.g. *antanepi* for *antaa*, *etsinette* for *etsitte*. The needs of this metre, and to some extent of rhyme, also explain the use of the potential in Florinus' proverbs, where the form has a clearly indicative function. Both in proverbs and in occasional verse the potential often rhymes with an indicative form: *etsinepi* – *halaapi*.

During the 18th century, poems were increasingly written in the Kalevala metre, and more and more writers emerged from outside South-West Finland, especially in Ostrobothnia. The Ostrobothnian Bartholdus Vhael, who lived around the turn of the century, described the potential as a mood in his grammar, and gave the forms *säästänepi*, *säästänevi* as Ostrobothnian dialectal variants. In poems and proverbs potential forms were used mainly for reasons of rhyme and rhythm, but they can sometimes be read as expressing hesitation or supposition. Although many a writer of occasional verse used the potential quite naturally, in the manner of folk poetry, it was more than a hundred years before this mood, familiar to East-Finnish and Ostrobothnian speakers, became established in the standard language. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Institutionen för finska, Umeå universitet, 901 87 Umeå, Sverige

Sähköposti: *pirkko.forsman-svensson@finska.umu.se*